

Interpretacije fenomena čarovništva *

MARIJETA TRATNIK VOLASKO

POVZETEK

Fenomene množičnih histerij, med katere sodi morbidno preganjanje čarovnic(kov) v katoliškem in protestantskem delu Evrope od 13. do 18. stoletja, je le stežka zajeti v njihovi celostni pojavnosti. Še posebej, kadar gre za obliko totalnega ekstremizma (verskega, političnega, kulturnega, spolnega...). Upanje, da je Evropa prav zaradi takšne tradicije tolerantnejša, pa se razblini, če pobrskamo po polstoletni zgodovini in pomislimo na pogrome zoper Žide, Cigane, Slovane, komuniste, na razne "love na čarovnice" torej.

Pri iskanju izvora, strukture in razvoja, funkcije, form, pomena, vrednosti...fenomena čarovništva, se soočimo z vprašanji (dis)funkcionalnosti mita in mitologij, z vlogo ideologij in ideološkega fanatizma, s problemom represije, ideološkosti prava, s torturo in njenimi psihosocialnimi posledicami, z vidiki razslojevanja skupnosti in konstantno ogroženimi skupinami - "grešnimi kozli".

Medtem, ko antropologi iščejo paralele med družbeno prepoznanimi "nosilci zla" v različnih kulturah, pa so sociologi preciznejši pri definiranju posameznih pomenskih zvez glede na razmerja družbene moči in konstrukcijo posameznih družbenih struktur. V tem smislu se izkaže za nujno refleksija položaja in vloge ženske kot družbeno demoniziranega bitja. Negativistična stereotipizacija ženske kot spolno inferiorne, reducirane na producentko življenja, je namreč legitimirala družbeno (moško) represijo nad njo.

ABSTRACT

INTERPRETATION OF THE WITCH PHENOMENON

The phenomenon of mass hysteria, to which belongs the morbid persecution of witches in the Catholic and Protestant part of Europe from the 13th to 18th century is very difficult to encompass in its whole. Especially when this concerns a form of total extremism (religious, political, cultural, sexual ...). The hope that Europe is, precisely because of such a tradition, more tolerant becomes lost if we peruse the half-century history and think of the pogroms against the Jews, Gypsies, Slavs, Communists, thus of various "witch hunts".

* Odlomek iz nagrajene naloge Prešernovega sklada Univerze v Ljubljani za leto 1990.

In the search for the source, structure and development, function, form, meaning, value ... of the phenomenon of witchcraft we are faced with the question of (dis)functionality of the myth and mythologies, with the role of ideology and ideological fanatics, with the problem of repression, ideological law, torture and its psychosocial consequences, from the aspect of stratifying the community and the constant threat to groups - "scapegoats".

While anthropologists are searching for parallels between the socially recognized "bearers of evil" in various cultures, the sociologists are more precise in their definition of individual notional links in respect to the ratio of social power and the construction of individual social structures. In this sense it seems that reflection on the situation and role of the female as a socially demonized being is essential. The negative stereotyping of the female as sexually inferior, reduced to being the producer of life, specifically legitimized social (male) repression of her.

SOCIOLOŠKA INTERPRETACIJA

Okvir raziskovanja, ki ga analitiku ponuja sociologija, je okvir "družbenega", ki ga je Durkheim prvi definiral kot pojav "sui generis", kot "specifično realnost, ki ima svoje posebne značilnosti..."⁽¹⁾ Seveda pa družba ni nekakšna "stvar po sebi". Družbeno se konstituira kot interakcija, stik, kot vzpostavitev odnosa in celo kot odnos sam. Sociologija je v teku svojega samoiskanja izoblikovala metodološki instrumentarij preučevanja intersubjektivnih in institucionalnih razmerij na mikro in makro ravni.

Oblike interakcij so zgolj forma, zunanji odraz notranjih razmerij, ki v sebi skrivajo določeno vsebino, katero na pragmatični ravni interpretirajo ideologije. S svojim argumentacijskim arzenalom takšno razlago opravičujejo in formi dajejo legitimnost.

Ob sociološki analizi nekega konkretnega fenomena je zato še posebej relevantno raziskati konkretne odnose v neki skupnosti ljudi (izpeljati intrasocialno raziskavo), hkrati pa izvesti primerjalno raziskavo, v kolikor zaslutimo možno prisotnost našega predmeta raziskovanja še v drugih, različno časovno in prostorsko pogojenih tipih družb. Metoda slednjega zahteva visoko stopnjo abstrahiranja, sicer se ob obilici zgodovinskega gradiva kmalu izgubimo v hipertrofiji navajanja primerov in preobremenjevanja s podrobnostmi. Sociologija si namreč, kot vsaka druga znanost prizadeva razgaliti objektivne zakonitosti, principe delovanja družbenega mehanizma, kar bi ji v prihodnosti omogočilo njegovo usmerjanje, nadzor ter regulacijo socialnih trendov in nasprotij.

"Lov na čarovnice" lahko postuliramo kot specifičen družben odnos in ga konkretiziramo z analizo njegovih nosilcev. Sociološka analiza determinant žrtev in atributov subjektov "lova", nam omogoči razpoznavo nekaterih ključnih motivov preganjanja.

Za sociološko razlago "klasičnih" pregonov se kaže izjemno pomembna zveza med čarovništvom in žensko. Skozi celotno zgodovino pregonov je bilo čarovništva obdolženih vsaj dvakrat več žensk kot moških (Bayer, 1982: 117). Seveda je število in

1) Glej E. Durkheim, Pravila sociološke metode, Savremena škola, Beograd, 1963.

njegovo spolno razmerje variiralo glede na prostor in čas, vendar se številni analitiki strinjajo, da so v vseh obdobjih med osumljenci prevladovali prav ženske.⁽²⁾

Če bi raziskali, iz katerih slojev prebivalstva so žrtve izhajale, bi ugotovili tisto, kar je ugotovil V. Bayer: 99% vseh žrtve je pripadalo najnižjim slojem oz. "zatiranim razredom takratne družbe" (1982: 117).

H. C. Erik Midelfort (1987) je raziskal socialni položaj obtoženih čarovnic v jugovzhodni Nemčiji in prišel do zanimive ugotovitve, ki kaže na pomembno vlogo demografskih sprememb v Evropi 16. stoletja, katere so kot posledico izzvale ekstremno mizogonijo.⁽³⁾ Omenjali smo že dolgotrajne vojne in kugo, ki je pretresla srednjeveško Evropo in po nekaterih ocenah pomorila od četrte do tretje vsega prebivalstva.⁽⁴⁾ Medtem ko so v vojnah umirali predvsem moški, pa Midelfort navaja podatek, da je tudi kuga kosila pretežno moške prebivalce, in sicer so le - ti zaradi nje umirali kar šest do desetkrat pogosteje kakor ženske (1987: 179).

J. B. Russell (1985) med drugim navaja frapantni podatek, da naj bi bila umrljivost žensk ob epidemijah kuge celo šestkrat manjša (1985: 115). Za tiste čase nerazumljivo nesorazmerje v umrljivosti je botrovalo sumom, da se ženske branijo pred boleznijo s čarovnijo.⁽⁵⁾

Demografske spremembe so privedle do tega, da je veliko žensk ostalo samskih. V pogojih patriarhalne skupnosti je to pomenilo izgubo socialne varnosti, legitimne očetovske zaščite. Zaradi "pomanjkanja" moških se kakšnih 20 % žensk ni nikoli poročilo, 10 - 20 % pa jih je bilo vdov. Midelfort tako ugotavlja, da je bilo 30 - 40 % žensk brez legalne in socialne zaščite moških in s tem brez kakršnekoli zaščite sploh (1987: 180). V tradicionalnih skupnostih za take ženske in njihove otroke poskrbijo sorodniki, saj je družina "razširjena", hkrati pa obstajajo prerazdelilni mehanizmi (v srednjem veku je bil to npr. institut miloščine), ki vsaj minimalno ublažijo stiske socialno neobogatenih. Tradicionalne srenje so poznale načelo solidarnosti, še posebej, če je šlo za stare in obnemogle (S. Južnič, 1987: 1270).

V poznem srednjem veku in zlasti v porajajočem se novem veku pa je rastoči individualizem prekinil s prakso solidaristične tradicije. Kot ugotavlja Joseph Klaitz (1985), je etika individualizma pretrgala s prakso sekularizirane solidarnosti in vzpostavila nov tip odnosov, temelječih na racionalizmu kot ideologiji porajajoče se kapitalistične družbe. Medtem ko je bila skrb za nemočne vse bolj stvar birokratskih državnih

2) Pred letom 1400, ko je čarovništvo pomenilo tradicionalno hudodelstvo (uročevanje, zastrupljanje ipd.) in ni bilo "povezano" s hudičem, je bila med obtoženimi približno polovica žensk. V 15. stoletju, ko so čarovništvo povezali z diabolizmom, pa se je delež žensk dvignil na 60 - 70 %. Ko so čarovniški pregoni dosegli višek (16. - 17. stoletje), je bilo med osumljenimi že več kot 80 % žensk. Več o tem glej: Richard Kieffer, *European Witch Trials: Their Foundation in Popular and Learned Culture, 1300 - 1500*, Berkeley, 1976, str. 96.

3) Mizoginija - sovraštvo do žensk ali strah pred njimi; Verbinc, 1982: 459.

4) M. Jogan navaja, da je kuga v letih od 1348 do 1352 v Evropi pomorila okoli 25 milijonov ljudi (od skupno 80 - ih milijonov) (1988: 12). Identičen podatek smo zasledili tudi v članku Roberta Swansona, kjer avtor meni, da je za kugo zgolj v treh letih (1348 - 1351) umrlo 25 milijonov prebivalcev kar je pomenilo več kot tretjino takratnega prebivalstva (1989: 16 - 22).

5) Težko je verjeti, da so ženske tako zelo biološko odporne, gotovo pa je k manjši obolevnosti prispevalo dejstvo, da so bile ženske prostorsko manj gibljive in so ostajale večinoma doma, s tem pa se je možnost okužbe bistveno zmanjšala. Rezultati številnih raziskav potrjujejo, da je ženska vendarle biološko odpornejša od moškega, kar poznavalci interpretirajo kot prispevek narave k ohranitvi vrste. Ob tem se poraja teza, da so morda moški prav zavoljo občutka biološke inferiornosti glede na žensko ta občutek kompenzirali z izgradnjo takšne družbene organizacije, ki jim je zagotovila socialno superiornost.

institucij (sirotišnice, hiralnice...), pa porajajoči se individualizem novega veka ni bil sposoben naenkrat preseči zakoreninjenih moralnih pravil in argumentacije stare, solidaristične miselnosti. Če je k hiši prišla beračica (ki je navadno živela v sosesčini, ali pa je bila celo osirotela sorodnica) in jo je hišni gospodar odgnal, pri čemer je argumente za to našel v individualistično-racionalistični maksimi: "Bog pomaga tistemu, ki si pomaga sam", pa mu je potlačeni kodeks tradicionalnih vrednot vendarle vzbujal občutek nelagodnosti in strahu pred maščevanjem. Seveda so se takšni občutki še povečali, če mu je odgnana, nemočna sirota zagrozila z njim. Zato je povsem razumljivo, da so eno, za čarovništvo najbolj rizičnih socialnih skupin, predstavljale beračice.

V Evropi je v 15. in 16. stoletju prišlo do precejšnje spremembe "modela sklepanja zakonske zveze", za katerega so postale značilne pozne poroke. Kot ugotavlja Midelfort, je v evropski zgodovini prvič prišlo do tega, da se je povprečna starost poroke pri moških dvignila na 25 do 30 let, medtem ko so se ženske poročale približno v starosti od 23 do 27 let (1987: 180). Zakaj je prišlo do tega premika (ki je hkrati pomenil tudi metodo regulacije števila rojstev), je danes še v marsičem neznanka, gotovo pa je na spremembo vplivalo tudi dejstvo, da se je vse več ljudi poročalo po lastni izbiri in ne zgolj po dogovoru s starši.

Število tistih, ki se niso nikdar poročili, je bilo izjemno visoko,⁽⁶⁾ k čemur so prispevali tudi cerkveni in fevdalni zakoni, ki, z nenehno grožnjo smrtnega incestnega greha, niso dovoljevali poroke niti med zelo oddaljenimi sorodniki (npr. z bratrancem v petem kolenu). Prav tako niso bile dovoljene poroke izven lastniškega okoliša fevdalnega gospodarstva, saj je to pomenilo izgubo delovne sile oz. neposredne fevdalčeve lastnine.

Neugodno socialno in demografsko podobo so zaostri reformatorski tokovi, zlasti ko so ukini številne samostane, še posebej ženske. Zelo verjetna posledica demografskih sprememb je bilo povečanje reproduktivno neperspektivnih socialnih slojev, ob hkratnem zmanjšanju števila delovne učinkovite baze in zmanjšanju naravnega prirastka.

Če je v 15. in 16. stoletju prevladovala takšna regresivna demografska podoba, pa je v 18. in 19. stoletju prišlo do prave eksplozije prebivalstva. Seveda se zastavlja vprašanje, kateri so bili mehanizmi, s katerimi je bil vzpodbujen takšen obrat? Ali je šlo za naravno spremembo, ali morda umetno, represivno? Dokazano je, da je v antiki in srednjem veku obstajalo uravnavanje rojstev oz. nadzor nad njimi, kar je omogočalo sorazmerno uravnoteženo rast prebivalstva (Jogan, 1988: 12). Kasnejša populacijska eksplozija kaže na velike spremembe v odnosu do obstoječe reprodukcijske politike prav v dobi največjih čarovniških pregonov.

Nemška znanstvenika Heinsohn in Steiger (1985) sta postavila hipotezo, da ta dva procesa nista bila istočasna po naključju, temveč sta bila med sabo povezana, pri čemer naj bi bilo "preganjanje čarovnic prej stranski produkt boja za kontrolo rojstev..." Zato, kot ugotavljata avtorja, ni bilo naključje, da se je iztrebljanje čarovnic osredotočilo prav na babice, ki so edine razpolagale z znanji o uravnavanju rojstev in o omejevanju naravnega prirastka. Kako veliko je bilo nezaupanje vladajoče elite do dejavnosti babic, nam priča podatek, ki ga navaja J. Klaitis: babice so morale od srede 15. stoletja dalje dajati cerkvenim oblastem prisego pred bogom, da ne bodo nikdar umorile

(6) Midelfort med drugim navaja podatek, da je bilo v jugovzhodni Nemčiji v letih med 1450 in 1649 trideset do petdeset odstotkov vseh hčera pri petdesetih letih še vedno samskih (1987: 180).

novorojenčka ali v dogovoru z materjo prekinile nosečnosti (1985: 99). Prav tako so morale obljubiti, da se ne bodo nikoli ukvarjale s čarovništvom, ponekod pa so celo uradno poizvedovali, ali morda ni bila katera že kdaj osumljena kakršnegakoli kaznivega dejanja, kar dokazuje, da so od babic pričakovali absolutno lojalnost. Klaitis je ob analizi kriminalitete zasledil zanimiv podatek o naraščanju števila sodnih postopkov zoper infanticid: v okrožju Rounin (Nemčija) je sodišče izmed vseh prestopkov obravnavalo 1,4 % takih, ki so se nanašali na detomor, medtem ko je ta delež narasel na 8,4 % trideset let kasneje (1576 - 1600) (1985: 99).⁽⁷⁾

Detomor je v antiki in vse do novega veka veljal za precej običajno in razširjeno ter predvsem moralno neproblematično metodo uravnavanja rojstev saj: "...večina ljudi ob tem ni čutila občutka krivde..." (Klaitis, 1985: 98). Da bi prekinila s takšno prakso, je cerkev vseskozi svarila z grešnostjo in moralno nedopustnostjo takih dejanj; kar pa je bilo za babice usodno - detomore je vključila kot sestavni del čarovniške prakse, kar je zaradi izredno visoke umrljivosti ob rojstvu, neposredno krivdo za smrt preneslo na babice. Pri tem je koristno opozoriti na zvezo s tradicionalno ambivalenco, ki jo je babica vzbujala pri ljudeh; na eni strani dobrotnica, odrešiteljica tegob in nepogrešljiva svetovalka na področju intimnosti, nekakšna "dobra vila", se je sprevrgla v Strix, ubijalsko mitološko nočno ptico, kadar porod ni potekal po pravilih in še posebej, če je sledila smrt matere ali otroka. Kot kažejo arhivirani dokumenti, je nosila krivdo tudi takrat, kadar porojeno ni bilo "normalno" (prav tam: 96). Smrtnost žensk in novorojenčkov je bila ogromna, prav tako smrtnost otrok, saj demografi ocenjujejo, da jih petega leta ni dočakala skoraj polovica (prav tam: 96). Zato je razumljivo, da je bil psihološki transfer občutka krivde pri starših in sorodnikih izreden.

Porodničarstvo je postalo še posebno nevarno opravilo, ko sta jo Cerkev in oblastna elita povezali s stereotipom o čarovnicah, katerih poseben užitek menda predstavlja ubijanje nekrščenih otrok (iz njih naj bi nato izdelovale posebno "mast", s pomočjo katere se da letati po zraku).

Ta stereotip so sprva gojili do heretikov, šele po letu 1499, ko je Fernando de Ropas v svoji igri opisoval dejavnosti naslovne junakinje čarovnice Celestine, katere poglavitna dejavnost je bilo šestletno porodničarstvo, se je stereotip prilepil tudi na babice, kar pa spričo okrepljene nezaželenosti kakršnekoli kontrole rojstev, ni bilo slučajno. Tako je bilo v Koelnskih čarovniških procesih med leti 1627 - 1630 med dvanajstimi obtoženimi in sežganimi, katerih dejavnosti so bile znane, kar sedem babic (prav tam: 97).

Tradicionalno ambivalenco je še stopnjevala močna tabuiziranost človeške reprodukcije in spolnosti nasploh, dokončno pa jo je ovrednotila Cerkev s tem, ko je spolnost proglasila za grešno in nečisto ter jo povezala zgolj z žensko in hudičem.⁽⁸⁾ Babice, ki so se že tradicionalno gibale v sferi skrivnostnega, numinoznega, povezanega z nekim nejasnim začetkom, ki ga simbolizira človekovo rojstvo, so s tem kulminirale nestabilna občutja skupnosti, ki se je ob iskanju grešnega kozla osredotočil nanje in, kar je še posebej pomembno - elita oblasti je takšne občutke še potencirala, z nekakšno "zaščito" nerojenih in novorojenih pa skušala po lastnih potrebah krojiti populacijski

7) Zelo verjetno je, da je bila kontrola rojstev v neposredni zvezi s potrebami kolonialnih velesil ter na novo nastajajoče oblike manufakturnega in kasneje strojnega produciranja, kar vse je zahtevalo veliko delovne sile.

8) Eden znanih francoskih inkvizitorjev Henri Boguet je o zvezi ženska - spolnost - hudič izjavil: "Hudič jih na ta način izrablja, kajti ve, kako zelo ljubijo ženske mesene užitke, ter jih na ta način želi vezati nase; še več - ni je stvari, ki bi žensko bolj podredila moškemu, kot je to zloraba njenega telesa" (Klaitis, 1985: 68).

režim, s tem v zvezi pa iztrebiti vsakršno preventivno znanje. Zelo verjetna vzporedna posledica je bilo uničenje tradicionalne evropske medicine, temelječe na zeliščarstvu in sugestivnih terapijah.

Nezaupanje do babic je bilo potencirano tudi zaradi dejstva, da so se s poročničarstvom ukvarjale izključno ženske. Predstavniki uradne medicine, ki je bila še dolgo v novi vek absolutno maskulinizirana, pa so prisostvovanje pri porodu smatrali kot nečastno in ponižujoče (Klaits, 1985: 95). Kljub neobhodnosti njihovega dela, so bile babice revne, ker pa je šlo predvsem za starejše, izkušene ženske, so zato ustrezale socialni ter fizični podobi čarovnice v zavesti ljudi; to podobo so tradicionalno posredovale ljudske pripovedke.

Najpogostejše žrtve "lova" so bile osebe iz družbenega "dna": prostitutke, tatovi, čudaški in duševno bolni ljudje, celo pijanci, še posebej pa osebe s spolnimi devijacijami...- skratka osebe z izrazito slabo reputacijo, pri čemer pa moramo opozoriti na to, da so rizično skupino predstavljali tudi ljudje z izjemno visokim ugledom: sodniki, trgovci, učitelji (med moškimi obtoženimi čarovništva, je bil izjemno velik delež duhovnikov, kar bi lahko interpretirali tako, da je bilo med duhovščino, kot relativno najbolj izobraženim slojem prebivalstva tistega časa, veliko skeptikov). Izjemno poredko so zaradi čarovništva obsodili plemstvo, zdravnike in študente, ki pa so pogosto nastopali kot tožniki.

Ni bila redkost, da so bili otroci tisti, ki so kot čarovnice(ke) spoznali svoje starše. Še posebej so bile obtožbe pogosta posledica nerazumevanja med krušnimi starši in otroci iz prvega zakona, ali pa reakcija zapostavljenih nezakonskih otrok. Baschwitz pravi: "Znova in znova so bile glavne bremenilne priče mladoletniki, znova in znova so se nezakonski otroci maščevali babicam in materam za zapostavljanje, ki so ga morali prenašati v primeri s svojimi častno rojenimi vrstniki..." (1966: 139). Tako so se trenja, ki praviloma nastajajo med starimi in novimi člani družine, spori med generacijami, ipd. razreševali tako, da so se nezaželenih znebili s pomočjo obtožbe čarovništva. Tudi marsikatera tašča je, kot omenja Baschwitz, izginila v ognjenih zubljih.

Grožnja s čarovništvom je tako rušila tradicionalne vezi med sosedi, otroci in starši, med možem in ženo, bratom in sestro... Porušila je zaupanje in s tem ogrozila socialni red, stabilnost v koreninah skupnosti.

Zanimivo je, da za "zločin" čarovništva skoraj nikoli niso bili kaznovani Židje in Cigani, čeprav so oboji imeli sloves izvajalcev magije. Morda je na to vplivalo takrat prevladujoče mnenje, da so čarovniki lahko le odpadli kristjani (še bolj verjetno pa je, da so se Cigani izognili linču zaradi svojega nomadstva - tako niso bili vezani le na en kraj, vsepovsod so bili vedno znova tujci, saj se nikjer niso zadrževali tako dolgo, da bi postali sestavni del lokalne socialne organizacije.

Salemska čarovniška blaznost leta 1692, ki jo bomo uvedli kot "case study", je v zgodovini ameriških naseljencev netipična izjema, vendar je bila rezultanta teh treh tipičnih dejavnikov:

- a) tradicionalnih predsodkov do "drugačnosti", zlasti do "drugačnih žensk",
- b) vpliva religiozne etike,
- c) intenzivnega krhanja socialnih vezi.

Vsi trije na nek način pojasnjujejo, zakaj so množični procesi dosegli svoj vrh v začetkih novega veka, natančneje v dobi humanizma in renesanse.

Salemska norija se je pričela kot "lov" na tri ženske, signifikantno tipične v čarovniških procesih. Prva osumljenka je bila nekakšna vaška posebnost, "babura", ki je kadila

pipa in po okolišu prosjačila, pri tem pa preklinjala vsakogar, ki je dejanje miloščine zavrnil. Druga obtoženka je bila izolirana, samska ženska, o kateri se je šušljalo, da veliko ve o čarovniški obrti. Tretja pa je bila dokaj netipičen primerek, saj za razliko od prvih dveh ni bila slabo situirana. Vendar pa je kljub visokemu socialnemu statusu veljala za škandalozno, kajti leto dni je živela neporočena z moškim (s katerim se je kasneje sicer poročila). Poleg te, za puritansko salemsko skupnost nesprejemljive preteklosti, osumljena natančno štirinajst mesecev ni obiskala cerkve.

Vse tri so s svojo pojavnostjo izstopale, v skupnost vnašale nemir, rušile obstoječe norme. S torturo so jih prisilili do priznanja, med obtoženimi pa se je kmalu znašlo 250 ljudi.

Vdor novih vrednot in bolj sproščenih odnosov med ljudi je, v krogih izrazito stroge puritanske etike, sprožil krizo, ki je sovpadala z ekonomskim razslojevanjem sprva v pretežni meri siromašne, a enotne, solidarne skupnosti priseljencev. Socialne in ekonomske okoliščine krize, ki je takrat zajela kolonije, je puritanstvo dojemalo kot sekundarne, v ospredje pa je postavilo krizo vrednot in njihovega kršenja. Za nastale razmere naj bi bilo krivo moralno prestopništvo nekaterih posameznikov in salemska skupnost se je nanje odzvala po preizkušenem receptu - z "lovom na grešne kozle".

Konec 16. stoletja Salemu niso več pretile nevarnosti od Indijancev. Kot opozarja Joyce Bednarski (1987: 197), je eliminacija zunanjega sovražnika imela za posledico krhanje prej tradicionalno izrazito trdnih notranjih socialnih vezi, saj se je nova skupnost v divji, "necivilizirani" deželi lahko obdržala le kot močna entiteta. Postopna urbanizacija je zaradi številnih novih priseljencev razrahljala intenzivnost stikov in socialne kontrole, naraščajoči individualizem pa je vzpostavljaj nove odnose, ki so temeljili na funkcionalnosti, ne pa na solidarnosti, pri čemer je prišlo do prerazporeditve socialne moči in bogastva - do asimetričnosti v družbeni moči.

Z alokacijo pozornosti od ekonomskih in političnih dejavnikov krize in njenemu koncentriranju okrog (ne)moralnosti, etičnega razsula ipd., se je agresivnost usmerila na tiste, do katerih je javno mnenje vzdrževalo predsodke.

Keith Thomas (1987) je v religioznih reformah zasledil primanjkljaj, ki ga je bilo čutiti tudi pri puritancih, kot ekstremnih privržencih kalvinizma - reformatorji so zavrnili eksorcizem in druge katoliške preventivne rituale. V ljudeh je odprava tehnik za sublimiranje negotovosti še povečala občutek nelagodja, prepuščenosti samim sebi in zmanjšala zaupanje v duhovnikovo zmožnost posega v sfero numinoznega.

Čarovniški procesi so bili pomembno sredstvo eliminiranja političnih nasprotnikov in drugače mislečih nasploh. V tem smislu je sintagma "lov na čarovnice" časovno presegla meje predrasvetljenske pojavnosti. Seveda gre pri tem za kontinuiteto principa, po katerem so "moteči" izločeni, za mehanizem, ki služi kot sankcijski ukrep zoper ideološke oporečnike in ki kot svarilo deluje na potencialne.

Če je v predrazvetljenski Evropi pretežni del političnih "čarovnikov" zastopala skeptična inteligenca, predvsem kritično duhovništvo, bi si drznila postaviti tezo, da so jih v novem veku predstavljali Židje, imperialisti in komunisti. Pri tem imam v mislih nacistično Nemčijo, stalinistično Sovjetsko Zvezo in Ameriko v času McCarthyja, za vsa našeta obdobja pa je bila, tako kot za čas srednjeveške vladavine rimokatoliške cerkve, značilna izrazita totalitaristična koncepcija (percepcija) družbe, temelječa na avtoritarini in skrajno nehumanistični ideologiji. Vsem štirim je bilo skupno, da so se s svojo opcijo pojavile ob koncu neke epohe in predstavljale poslednjo rešitev izčrpanega družbeno dominantnega vrednostnega sistema:

a) Cerkev je ob koncu srednjega veka izčrpala svoj prvotno dokaj liberalni model. Doktrino je skrajno dogmatizirala in s Tomažem Akvinskim, v dobi najhujših heretičnih kritik, vzpostavila dosleden sankcijski sistem, rigorozen proti ločinam in drugače mislečim nasploh. Po svoji intenzivnosti je bila represivnost premosorazmerna z rastjo števila znanstvenih dosežkov.

b) Nacizem predstavlja krčevit poskus ohranitve monopolnega kapitalizma, ki je v podobi imperializma videl možnost rešitve svoje stagnacije. Pozornost je preusmeril na "zgodovinske krivice", ki so se pripetile nemškemu narodu in zanje obtožil Žide.

c) Stalinizem je na nek način rezultat izčrpanja leninističnega modela razvoja Sovjetske Zveze, priročnega sovražnika pa je našel v "gnilem kapitalizmu" in njihovih "agentih".

d) McCarthyizem, je pomenil poskus ubranitve ameriških konzervativnih vrednot, ko je v petdesetih letih val liberalizma in levičarskih idej, iz moralno in materialno oživljajoče se Evrope, prenesel tudi v Ameriko številne drugačne poglede; predvsem zaskrbljujoče pa so na "zdrave sile" delovale simpatije, ki so jih Sovjetska Zveza in zlasti evropski komunisti pridobili med II. svetovno vojno in nekateri po njej (npr. italijanski in grški komunisti).

Senator McCarthy je z neverjetno novico, da v State Departmentu sedi 205 ljudi, ki so člani komunistične partije, izzval pravi preplah in številna sumničenja. Senator seveda ni povedal nobenih imen, kar pa tudi ni bil njegov namen; s splošno trditvijo, t. i. "veliko lažjo" (big lie), je uspel v državi ustvariti paniko, vzdušje, v katerem je lahko odstranil nekaj političnih nasprotnikov. V McCarthyevi demonologiji "demokratski voditelji, liberalna inteligenca in domnevno dekadentna vzhodna aristokracija igrajo podobno vlogo, kot jo je Hitler pripisal Židom..." (R. Cardozo, 1897: 473).

Lahko bi sklepali, da v človeški družbi obstaja nekakšna "socioenergetska" zakonitost, ki se kaže v dejstvu, da na prehodu iz neke družbene kvalitete v novo prihaja do ostrega nasprotovanja starega, pri čemer se le-to skuša zavarovati z vsemi sredstvi, tudi s totalitarizmom kot ekstremno obliko represivne organizacije družbe. Argumentacijski arzenal je pri vseh podoben - zaščititi obstoječe, "prave" vrednote pred razkrojem, pri čemer seveda ne dopuščajo možnosti, da bi novo zmoglo poroditi prav tako nove (morda celo boljše) vrednote.

"Hudičeva, židovska, komunistična, imperialistična in še kakšna drugačna zarota" so se v zgodovini izkazale za uspešen katalizator, usmerjevalnik socialnih trenj, ki jih je izzvalo spreminjanje obstoječega, modernizem... Pri tem gre za enoten princip, ki podobno funkcionira na mikro in makro ravni (vdor novih vrednot v družino, v vaško skupnost, mesto, narod..., novosti na področju umetnosti, kulture, politike, prava, filozofije...), pri čemer se vladajoča ideologija, dokler ima družbeno moč, brani tako, da v skladu s prevladujočimi mišljenjskimi vzorci (katere pomemben sestavni del so tudi predsodki) alocira trenja in pozornost tako, da poišče prikladne žrtve, stereotype primerno okrepi s pomočjo svojih ideoloških aparatov (institucij socializacije, medijev, ipd.) in pri ljudeh ustvari fantazmo strahu. Z argumentom zaščite "avtentičnih" interesov vere, pridobitev kulture, civilizacije, revolucije... nato "legitimno" nastopi zoper konkretizirane sovražnike, katerih specifična nevarnost zahteva tudi specifično obravnavo (torturo, "hitra" sodišča, obsodbe brez dokazov po načelu, "da je bolje ubiti deset nedolžnih, kot pustiti živeti enega krivega").

ANTROPOLOŠKA INTERPRETACIJA

Antropologi so med preučevanjem arhaičnih družb, ki kot "istočasnosti neistočasnosti" predstavljajo "živo fosilno socialno tvorbo", prišli do zanimivih ugotovitev, še posebej pa jih je presenetila velika podobnost predstav o čarovništvu v danes obstoječih tradicionalnih družbah dežel v razvoju in tistimi predstavami, ki jih je mogoče najti v srednjeveških spisih sholastikov in nazadnje v zgodbah, ki jih za lahko noč poslušajo naši malčki na pragu 21. stoletja.

G. Parrinder (1958) je v začetku šestdesetih let primerjalno preučeval afriške in evropske srednjeveške vraže ter ugotovil, da je najmanj petdeset različnih motivov iz evropskega čarovništva mogoče najti v kolektivnih predstavah tradicionalnih družb širom sveta.

Izredna podobnost predsodkov, vraž, verovanj itd. ne glede na prostor in čas preseneča in vnaša v razmišljanje vprašanje, od kod tolikšna podobnost glede na to, da so bile mnoge tradicionalne skupnosti "odkrite" šele pred kratkim. Zaradi geografske razpršenosti med njimi tudi ni moglo priti do interakcij oz. do prehajanja (difuzije) idej. J. B. Russell (1985) izključuje tudi možnost golega naključja, prav tako pa sodi, "da je zelo spekulativno govoriti o obstoju svetovne čarovniške pra-religije (prav tam: 22). Najverjetnejša domneva je tista, ki smo jo omenjali že v zvezi z mitološkimi predstavami, namreč, da so si človeški duševni procesi (kognitivni, konativni in emocionalni) genetično toliko podobni, "da identično reagirajo na podobne ideje" (Cavendish, 1988: 11). Človeško življenje si je glede na svoje primarne funkcije (produkcija za življenje in reprodukcija življenja samega) podobno, ne glede na stopnjo časovne in prostorske umestitve človeške skupnosti.

Socialni antropologi so že tradicionalno orientirani na preučevanja t. i. "primitivnih" družb. "Komparativna sociologija" oz. socialna antropologija, kot sta jo zasnovala B. Malinowski in A.R. Radcliffe-Brown, pa je prva opozorila na nekatere funkcije, ki verovanja v čarovnice in lov nanje legitimizirajo kot izjemno pomembna in potrebna za kontinuiran obstoj skupnosti:

1) Omogočajo racionalizacijo dogodkov in pojavov, ki si jih člani neke skupnosti ne znajo razložiti in jih plašijo (posameznikom in skupnosti je s tem dan občutek moči nad nerazumljivimi dogajanjem).

2) Vzpostavljajo močne socialne vezi znotraj skupnosti in intenzivirajo občutke solidarnosti ter enotnosti med pripadniki, nasproti sovražni (čarovniški) okolici.

3) Čarovništvo služi kot meta-pravni sistem zagotavljanja socialne pravičnosti znotraj skupnosti; kot ugotavlja J.B. Russell (1985), se na ta način zagotavlja neke vrste kompensacija za nemoč socialno šibkejših v odnosu do močnejših - prvi jih lahko prestrašijo le z grožnjo maščevanja s čarovnijo.

4) Na individualni ravni ima čarovništvo funkcijo preusmeritve socialne pozornosti in simpatije. Tistega, ki ga je takšna nesreča (urok...) doletela, obkrožijo z veliko pozornosti.

5) Sankcije zoper čarovniške aktivnosti so eksemplarične, saj nastopajo kot svarilo zoper asocialno vedenje.

6) Strah pred obtožbo vzdržuje konformnost.

7) V obdobjih, ki jih neka skupnost preživlja kot krizne, postane preganjanje "čarovnic" pripraven način iskanja "grešnega kozla" in očiščenja v obliki maščevanja

skupnosti nad posameznikom (linč, kamenjanje, javne usmrtitve z obešanjem, sežigom, streljanjem ipd.).

Prvi socialni antropologi so z analizo magičnih, ritualnih, navad v "arhaičnih" družbah odkrivali predvsem pozitivne, integrativne funkcije, zaradi česar ne moremo nekritično spregledati njihove ujetosti v spone kolonialnih interesov.

Za slednje je bilo seveda najpomembnejše vprašanje, kako najučinkoviteje vladati (ropati) na ozemljih poseljenih z "divjaki". Kajti "mehanizem, ki ga uporabljajo stoletja in ki so ga že prilagodili družbenemu okolju in položaju plemen, verjetno ljudje bolje sprejemajo, kot na hitro improvizirano tujo zvrst oblasti..." (Malinowski, 1951: 265). Pri tem funkcionalistov niso zanimale negativne konotacije čarovniških pregonov: ekstremna socialna kontrola, nedopustnost vsakršnega drugačnega mišljenja in s tem nasilna duhovna uniformnost; niso jih zanimale kulturno zgodovinske posledice toge notranje razslojenosti, temveč kako ohraniti red, ravnotežje kolonialnega sistema.

Ogromen prispevek tradicionalne antropologije je predvsem v številnih zbranih etnografskih opisih življenja v "primitivnih" skupnostih, ki so se danes že "civilizirale" in izgubile svojo primarno kulturno identiteto.

Kolonizacija je opozorila na dejstvo, da zgodovinski spomin ni zbrisljiv ali preprosto zamenljiv. Zato je na kolonialnih ozemljih prišlo do svojevrstnega kulturnega fenomena - do sinkrezijske starih verovanj (in organizacij družbe) s tistimi, ki so jih vnesli misionarji in kolonialni oblastniki. Posledica vsiljevanja kulturnih obrazcev politično in ekonomsko dominantne bele kulture je bil postopen prevzem forme krščanskih religioznih obredov, stari bogovi pa so v zavesti še vedno živeli in predstavljali vsebino religioznih občutij. V tem smislu je mogoče primerjati proces in posledice pokristjanjevanja Evrope od sedmega stoletja dalje. Le-ta je imel izrazito sinkretična obeležja, njihovi reziduali pa so hitro izginevali, ko so jih obtožili za krivoverstvo. Tudi sodobni misionarji uporabljajo podobno argumentacijo ("pravi" in "lažni" bogovi), le da se "prava" vera danes ne širi več z ognjem in mečem, kar pa ne pomeni, da so sredstva prepričevanja manj brutalna (tudi lakota je lahko pomemben motiv za "spremembo" prepričanja).

PSIHOLOŠKA INTERPRETACIJA

Nikolas Remigius je bil žrtev tragičnih okoliščin. V 16. stoletju je bil kot sodnik poslan v okrožje Lorene, da bi tamkaj izkoreninil čarovnice. Remigius je namreč silovito sovražil čarovnice in se hvalil, da jih je na grmado posadil že prek osemsto.⁹⁾ Nekoč, ko se ni mogel več upirati skušnjavi, ki ga je dolgo mučila, je poskusil čarobni napitek. Naslednjega jutra si je Nikolas sam našel namestnika in se obtožil, da je prisostvoval "sabbatu". Sodišče ga je spoznalo za krivega in ga živega sežgalo.

Primer Remigius sugerira zanimiva vprašanja, npr. kolikšna je bila vloga pričakovanj in avtosugestije pri konstrukciji vsebine sanj; kakšne so bile sestavine takšnih napitkov in ali niso bile morda halucinogene?

9) V svojem delu "Kult demonov", ki ga je Remigius priporočal kot "zelo koristno, prikupno in branja potrebno knjigo", beremo, da se je nekoč uklonil mehki drugi sodnik in je dal sedemletne otroke, ki so baje letali na čarovniške pleske, samo sleči do golega in jih z udarci s šibami goniti okrog morišča, na katerem so sežigali njihove starše. A v svoji knjigi obžaluje, da ni dal pomoriti tudi malčkov. Takšen "zunanji sijaj pomilostitve" je po njegovem slabost, ki je resni sodnik ne bi smel zagrešiti (Baschwitz, 1966: 129).

Za čarovnice je bilo znano, da so poznale recepte za magične napitke, masti, jedi ipd. Obskurne sestavine magične kuhinje, ob preizkušanju njihovih učinkov, najpogostejše niso dale pripisanih rezultatov, vendar pa so se nekateri "magični" zvarci, kjer so za izdelavo uporabljali zelišča, pokazali kot močno halucinogeni.

Kot kaže so se najbolj uporabljane droge v evropski preteklosti pridobivale iz rastlin vrste solanaceae⁽¹⁰⁾ V jugovzhodni Evropi so bili priljubljeni derivati maka, na območju Sredozemlja pa mandragora.⁽¹¹⁾ Kot ugotavlja J.C. Baroja, "so bile celo v sodobni Evropi, še posebej v njenem osrednjem delu, solanacee vir užitkov siromašnih slojev, za katere sta bila vino in žganje težko dostopna, dajale pa so moč tudi slabemu pivu" (1979 II: 181).

Zanimivo je, da so solanacee, po mnenju strokovnjakov, ene najškodljivejših drog, saj je menda celo hašiš veliko boljši in, kar je najpomembneje - solanacee vzpodbujajo "izredno turobne, mračne fantazije" (Baroja, 1979 II: 182), v kombinaciji s težkimi socialnimi okoliščinami, v katerih so bedno živeli najnižji sloji, pa je človekova podzavest konstruirala še grotesknejše fantazijske podobe.

Napitki in masti iz nekaterih zelišč so dejansko halucinogene substance; mnoge so v večjih količinah celo smrtne. Ko ugotavlja W. B. Crow, so priznani medicinski strokovnjaki potrdili hipotezo, "da so se nekatere primesi lahko absorbirale skozi kožo in izzvale trans, v katerem si je subjekt domišljjal, da leti in da sodeluje v kriminalnih dejavnostih..." (1989: 59).

Uporaba tovrstnih snovi je prej pravilo kot izjema pri raznih obrednih svečanostih mnogih še živečih arhaičnih plemen. Zanimiva so npr. dela Carlosa Castanede, ki nam podrobno opisuje doživljene avdiovizuelne halucinogene občutke pod vplivom meskalina.⁽¹²⁾ "Oseba, ki užije to drogo, ima občutek, da se nahaja v nekem drugem svetu..." (Crow, 1989: 37).

Številni zdravniki in demonologi so zato že v 17. stoletju trdili, da so domnevni čarovniki in čarovnice pravzaprav žrtve in zahtevali, da se jih zato ne obravnava kot kriminalce.

10) Med najbolj znanimi zelišči solanacea so:

- Črni zobnik ali blej, crvinc, črnivec, zobnjak, zobovnik.... V ljudskem zdravilstvu so črni zobnik uporabljali za lajšanje bolečin, proti črevesnim in želodčnim krčem, starostni tresavici, živčnemu nemiru ipd. V prevelikih količinah povzroča omotičnost in krče, v hudih primerih pa tudi smrt.

- Grenkoslad ali bik, bodeča jauka, bulnik, hudobulnik, koželjica, pikec, pokalica, svinjska dušica, vlek.... V ljudskem zdravilstvu so nekoč uporabljali veliko različnih napojev, sredstev za natiranje in "čarobnih mazil" iz kristavea.

- Volčja češnja ali divji tobak, hudacelj, hudičeva češnja, hudičevo oko, norica, pasja jagoda, volčnjak, volčji gaber.... Je smrtno nevarna in v ljudskem zdravilstvu, še posebej srednjeveškem, precej razpita kot izvleček za mazilo, ki so ga uporabljale čarovnice. Z natiranjem so prišle strupene snovi v kri in povzročale pri žrtvah privide. Uporabljali so jo tudi v pripravljanju strupov in ljubezenskih napojev.

- Volčja jagoda ali bobke, črna bil, hudičevo oko, kužnica.... V srednjem veku so bili prepričani, da lahko z volčjo jagodo rešijo vsakogar, ki se mu je zmešalo, ker ga je začaral hudič ali kar drug hudobni duh. Nekaj zaužitih jagod ali celo shranjene v žepu so bile po tedanjem mišljenju čudežno sredstvo proti kugi in drugim nalezljivim boleznim, vendar pod pogojem, da so bile nabrane v času med 15. avgustom in 8. septembrom. Več o tem M. Pahlow: Velika knjiga o zdravilnih rastlinah, 1987.

11) Mandragora (*Mandragora officinarum*) - razraslo koreniko te strupene razhudnikovke, ki po svoji obliki spominja na človečka, so že v starem veku uporabljali v čarodejstvu kot afodizijak in talisman. (leksikon CZ, 1988: 60).

12) Meskalin - alkaloid, ki ga pridobimo iz kakteje, imenovane meskal (Indijanci so ga uporabljali kot poživilo). Glej dela Carlosa Castanede, npr. Bitka za neznano, 1986.

Če so uživalci raznih drog tako enovito doživljali "sabbat", hudiča in zlodejstva, je bilo to povsem razumljivo glede na podobo tovrstnih dogajanj, ki je bila utrjena v zavesti. Z doživljanjem podob, do katerih so prišli s pomočjo halucinogenih preparatov, so se iz pasivnih poslušalcev prelevili v aktivne "udeležence" čarovniških zborovanj.

Inhibiranje ideološko konstruiranih predstav je imelo za posledico usklajeno reagiranje na podobne dražljaje. Projekcija inhibicije pa je bila rezultat vpliva poenotenih socializacijskih in javnomnenjskih dejavnikov in je zato v stanju prebujene podzavesti posameznika, tudi ko le-ta ni bila vzpodbujena s halucinanti (npr. v sanjah), kazala zelo podobno sliko. Kadar je meja med sanjami in resničnostjo zabrisana, nastopi stanje navidezne resničnosti in zato, kdor se je v spancu znašel na tolikokrat nadrobno opisanem sabbatu, ni mogel sebi, kaj šele drugim dokazati, da so bile to "le" moreče sanje.

Omenjali smo že preobremenjenost s stereotipi o seksualnosti. Ženske, tradicionalno predsodkovno povezane s spolnostjo in reprodukcijo, za veliko večino duhovščine niso bile "terra incognita", čeprav so bili duhovniki z aktom celibata od 11. stoletja dalje zavezani k telesni vzdržnosti in kompenzaciji na duhovnem področju. Na kako velike zapreke je moral trčiti takšen ukrep priča podatek, da na Bavarskem v 16. stoletju le 3 - 4 % duhovnikov ni imelo "konkubin" (Klaits, 1985: 117). Restriktivni ukrepi in grožnje z ekskomunikacijo so res močno zmanjšali priležništvo, zato pa se je drastično povečalo število obtožb zoper "hudičeve zapeljivke". S tega stališča bi smeli ekstremno mizoginijo razložiti kot posledico puritističnih zahtev klerikalnih vrhov, s katero so osmislili žensko manjvrednost, nečistost in z njo povezano spolnost ter jo na ta način priskutiti "božjim učencem na Zemlji". Lov na čarovnice bi tako smeli interpretirati kot kompenzacijo za prepovedano spolnost, kar nam neposredno potrjuje veliko zanimanje za žensko telo (iskanje "hudičevih" znamenj na najbolj intimnih mestih), posredno pa v številni restriktivnih ukrepih, ki so se kazali v obliki prepovedi seksualnega občevarja. V 15. stoletju je bil spolni odnos prepovedan v sredo, petek in nedeljo ter v šesttedenskem postnem času in štirideset dni pred Božičem (Kingston, 1979: 139 - 144).

Okrepljeni predsodki in neverjetne zgodbe o fizičnih determinantah ženskega spola, ki da imajo direktno zvezo s peklom, so privedli do tega, da so se ljudje začeli bati svojih seksualnih želja. Spolni užitek je bilo moč očrniti le z nečim, za tiste čase najbolj grozljivim in imaginarnim - z zaroto hudiča, ki na ta način najbolj neposredno ogroža maskulinizirano institucijo Cerkve.

Eksplisitni sadizem je bil spremljajoča karakteristika čarovniških procesov, vzroke zanj pa bi bilo vredno iskati v "perverznosti, izzvani ali vzpodbujeni zato, ker se v normalnem zadovoljevanju seksualnega nagona postavljajo prevelike zapreke, bodisi zaradi nekih začasnih socialnih okoliščin bodisi trajne družbene ureditve..." (S. Freud, 1969 II: 289). Seksualni nagon se po Freudu pač ne more preprosto "odpraviti". Njegova potlačitev se kaže v izbruhih perverznosti in nevroz (histerij) in najrazličnejših oblikah erotičnega fantaziranja: "Slišali ste, da se za nevrozami lahko zbolijo zaradi preprečitve normalnega seksualnega zadovoljevanja. Zaradi realne preprečitve zadovoljitve potreb, se le-ta preusmeri na patološke oblike seksualnega vzburljenja..." (prav tam, 289).

Medtem ko so moški z "lovi na čarovnice" imeli filter, skozi katerega se je "hladil" njihov frustrirani nagon, pa ženske, ki jih je doletela usoda podobnega asketskega življenja za samostanskimi zidovi, takšnega institucionaliziranega filtra niso imele. So pa zato pogosto obolevale za "obsedenostjo s hudičem" (moški le izjemoma redko). Hudiča je na ženske navadno prenesel moški, ki so ga osamljene redovnice najpogosteje

videvale in ki je bil tudi njihov spovednik: krajevni župnik. Tako je sestra Jeanne, prednica samostana v Loudunu, kjer je leta 1633 izbruhnila obsedenost, izjavila: "...Da jo demoni spravljajo v skušnjava s sladostrastnimi vizijami, v katerih se ji prikazuje Grandier (obtoženi mlad duhovnik, ki je bil znan kot lokalni Cassanova - op. M.T.V.). Cel samostan je očaral s šopkom vrtnic, ki ga je vrgel čez zid" (Baschwitz, 1966: 190). Šele ko so Grandierja, ki si je s svojimi podvigi pridobil veliko nasprotnikov med moškimi pa tudi med prevaranimi ženskami, zažgali, se je obsedenost pri nunah polegla.

Primeri obsedenosti so zanimivi še posebej zaradi Freudove interpretacije demonov kot "zavrtje želje, posledice nagonских impulzov, ki so bili zatrti in potlačeni" (Klaits, 1985: 117), podobne pa so tudi interpretacije nekaterih kliničnih psihologov, ki jih preseneča "identična struktura mentalnih bolezni danes. Mlade ženske, še posebej device, ki obolevajo za "dementia praecox" (shizofrenijo), danes prav tako govorijo o imaginarnem črnem moškem, le da ga imenujejo črnc (negroes). Prav tako trpijo zaradi misli, da jih nekdo zasleduje in muči jih strah pred defloracijo... Imaginarni zapeljivec se v sedanjosti pojavlja pogostejše oblike doktorja kot pa satana, vendar pa je psihološko jedro te patološke reakcije identično..." (Zilboorg, 1941: 173).

FEMINISTIČNA INTERPRETACIJA

Leta 1968 je bila v ZDA ustanovljena ženska protestna politična organizacija, ki si je bolj v šali kot zares naredila ime WITCH (The Women's International Terrorist Conspiracy from Hell). Od tistega, v marsičem prelomnega leta, karakterističnega po "bujenju" marginalnih socialnih slojev in skupin (mladine, žensk, obarvancev...), do danes, je feminizem prerasel v organizirano politično, kulturno in duhovno gibanje.

Pomemben sestavni del duhovno reformnega gibanja predstavlja feministična teologija (FT). Zavzemajoč se za transformacijo vseh patriarhalnih postavk sodobnih religij, zahteva FT spremembo vrednotenja "ženskega" in "moškega", in preseganje delitve spolnih vlog v Cerkvi in zunaj nje.

Zanimivo je, da so takšne zahteve ženske izražale že v srednjem veku, in da se je enakopravnost v veliki meri praktično uveljavila v heretičnih sektah. Valdežani so na primer dopuščali, da so ženske v svetiščih pridigale, pri Katarih pa so na lestvici napredovanja lahko dosegle stopnjo "perfecti" (Russell, 1985: 115).

Številni avtorji zastopajo tezo, da so ženske v večini herezij imele pomembno vlogo.¹³⁾ Zaradi nove gnoze je njihova privlačnost med zatiranimi sloji rasla. Kolikor se je družbeno manifestiralo skozi institucijo Cerkve, je bilo za asocialno razglašeno vse tisto, kar je bilo posredovano mimo ali zoper njo. Relativna pomembnost žensk v verskih sektah na eni strani, in brutalni heretični procesi na drugi, ter njihova postopna transformacija v "čarovništvo" in "čarovniške procese" kažejo na kontinuiteto v prostoru med akcijo in reakcijo, med novim, svobodnejšim in starim, utesnjujočim. Restavracija je, z obtožbo čarovništva, zatrla in popačila upor. Z nenehnim opozarjanjem na nevarnost pretečega fantoma zla in bojem zoper njega je vzdrževala svojo legitimnost in legitimnost svojega boga. Bog, kakršen je posredovan človeški zavesti, je pač odsev želja vladajoče kulture, je rezultanta razmerij v "tostranosti" (bog je moški ali v najslabšem primeru hermafrodit, in ni ga verstva na svetu, ki bi imelo za vrhovno božanstvo žensko;

13) Tako meni med drugim tudi Russell, ki trditev posploši na vse herezije (1985: 115).

bog je prav tako bel in bi bilo nezaslišano, če bi bil npr. črnc ali rdečkožec...). Zato ni naključje, da je ost feministične kritike naperjena zoper seksistične postavke znotraj teologije.

Radikalna feministična teologinja (nekdanja katoliška redovnica) Mary Daly⁽¹⁴⁾ močno podvomi v podobo Staro in Novo-zaveznega Boga, v njegovo vseomogočnost in nespremenljivost, v rigidnost Reda, ki ga je ustvaril. Opozarja na dejstvo, da se na svet ne pride kot ženska, temveč da se to šele postane. Teologinja postavi zahtevo po evolutivnem in ne več statičnem gledanju na človeka. Seksizem krščanstva vidi kot nespremenljiv in nepresegljiv, kaže pa se ji predvsem v podobi Kristusa samega, ki kot moški simbol izključuje žensko.

V osebnega Boga Daljeva ne verjame več. Pridružuje se panteističnemu pojmovanju božanstva, ki ga izenači s Svetom, Naravo in Človekom. S tem je avtorica posredno aktualizirala teorijo Margaret Murray, znane egiptologinje, ki je v dvajsetih letih tega stoletja med drugim objavila delo *The Witch Cult in Western Europe* (1962). V njem je izpostavila zanimivo tezo, da čarovništvo v Evropi vendarle je obstajalo, "kult čarovnic pa je predstavljal preživel ostanek predkrščanske religije v Evropi" (M. Murray, 1962: 4), ki ga je poimenovala "kult rogatega boga plodnosti". Pra-religija faličnega kulta⁽¹⁵⁾ naj bi motivacijo našla v zadovoljevanju poganskih obredov spolnosti, plodnosti in čaščenju rogatega božanstva, ter na ta način zagotovila obnavljanje kozmičnega cikličnega ravnotežja med človekom in naravo, med moškim in žensko, med oplajajočim faličnim božanstvom in vseobsegajočo boginjo Materjo Zemljo.

Mary Daly je v nekem delu zapisala, da se je besedi Bog treba izogibati, ker se Bog zavzema za nekrofilijo patriarhata, medtem ko Boginja potrjuje živo - ljubeče - bivanje žensk in narave. S tem, ko dojame naravo kot najvišje božanstvo in nenehno opozarja na človekovo esencialno povezanost z njo, skuša radikalni feminizem ponazoriti posledice antagonistične neskladnosti znotraj židovsko-krščanske tradicije, ki je človeka postavila za izhodišče naravi, za kriterij vsega obstoječega. Feministke zato zahtevajo prevrednotenje pozitivističnih kategorij napredka, razvoja in rasti.

Z argumentom, da monoteizem ni nič drugega kot verski imperializem, se nekatera alternativna družbena gibanja (ne le ženska) vračajo k poganstvu, k čaščenju prastarih božanstev Sonca, Lune in Plodnosti. Sodobni feminizem je zato še kako pomembno prispeval k osmislitvi duhovnega gibanja s smelim imenom "New Age". Neke vrste "novi utopizem" je pravzaprav preobrnil model družbenega spreminjanja iz šestdesetih let, ter si postavi za cilj duhovno revitalizacijo, ki jo bo prineslo postaquariusovo obdobje - obdobje izrazite harmonije med človekom, naravo in kozmosom. Voditeljice takšnih duhovnih gnostičnih skupin so najpogostejše ženske, imenovane "modre ženske", "duhovnice", ali celo "čarovnice", ki se v neki bistveni točki čutijo tesno povezane s srednjeveškimi "čarovnicami". Tako Margaret Adler, "čarovnica" v angleškem gibanju WICCA, meni, da ženske, ki jih je inkvizicija preganjala kot čarovnice, niso častile Satana, pač pa so pripadale poganskim verstvom, ki so morala ostati zakrita. Živele so zunaj družbenih odnosov in - tako je s čarovnicami tudi danes.

14) Nekatera dela Mary Daly: *The Church and the Sex* (1968), *Beyond God the Father* (1973), *Gyn/Oekologie* (1987), *Pure Lust, Elemental Feminist Philosophy* (1984).

15) V večini mitologij je simbol "phallosa" pogost - rogat je Dioniz, grški bog vina, veselja in plodnosti; tudi njegov rimski dvojnik Bakhus je rogat. Rogat je bil Pan, grški zaščitnik živinorejcev. Rogovi so krasili Baala, feničansko, kaldejsko in staroizraelsko božanstvo (zlato tele). Z njimi so simbolizirali tevtonskega Donarja in skandinavskega Thora...

Vendar sodobne čarovnice poudarjajo, da je njihova dejavnost usmerjena zgolj k dejanjem, ki imajo pozitiven učinek, in zavračajo kakršnokoli zvezo s satanisti, črnomasniki, žrtvovalci in podobnimi okultnimi sektami.

Razvpiti teolog Montague Summers⁽¹⁶⁾ še danes zagovarja sholastično argumentacijo srednjeveškega čarovništva, relevantnost obtožb inkvizicije in niti za hip ne podvomi v resnični obstoj Satana in njegovih pomočnic na Zemlji - čarovnic. Summers je namreč čarovništvo označil kot "politično gibanje, organizirano skupnost, asocialno in anarhistično zaroto proti kulturi, ki se je dramatično (s Satanovo pomočjo) širila po svetu" (Biedermann, 1974:117).

"Čarovnice" kot je M. Adler, sprejemajo obtožbe, da je morda vendarle šlo za zaroto, vendar dodajajo, da je bila to zarota zoper (ne)kulturo moških, ki je izključevala kulturo žensk.

LITERATURA:

1. Baroja, J. C., Veščice i njihov svet I, II, Beograd: Mladost, 1979.
2. Baschwitz, K., Doba čarovnic, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
3. Bayer, V., Ugovor s davolom, Zagreb: Informator, 1982.
4. Bednarski, Y., The Salem Witch-Scare Viewed Sociologically, v zborniku *Witchcraft and Sorcery*, Middlesex: Penguin Books, 1987.
5. Biedermann, H., Hexen, Graz: Verlag und Sammler, 1974.
6. Cardozo, R., A Modern American Witch-Craze, v zborniku *Witchcraft and Sorcery*, Middlesex: Penguin Books, 1987.
7. Cavendish, R., Uvod v enciklopedijo Mitologija, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.
8. Crow, W. B., Magijske karakteristike trava i biljaka, Beograd: Olja Ivanovska, 1989.
9. Eliade, M., Okultizam, magija i pomodne kulture, Zagreb: GHZ, 1981.
10. Eliade, M., Kovači i alhemičari, Zagreb: Biblioteka Zora, 1983.
11. Freud, S., Uvod u psihoanalizu II, Beograd: Matica srpska, 1969.
12. Jogan, M., Patriarhalnost, mizoginija i religija, Beograd: Sociologija, 1988, XXX, 2-3.
13. Južnič, S., O gospodarskem tradicionalizmu, Ljubljana: TIP, 1987, XXIV, 10-14.
14. Kehr, G., Vor Gott sind alle gleich, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1987.
15. Keith, T., The Decline of Witchcraft Prosecutions, v zborniku *Witchcraft and Sorcery*, Middlesex: Penguin Books, 1987.
16. Kingston, J., Hexerei und Schwarze Kunst, London: Aldus Books, 1979.
17. Klaitz, J., Servants of Satan, Bloomington: Indiana University Press, 1985.
18. Malinowski, B., Die Dynamik des Kulturwandes, Wien-Stuttgart: Humboldt Verlag, 1951.
19. Marwick, M., Witchcraft and Sorcery, Middlesex: Penguin Books, 1987.
20. Michelet, J., Veščica, Beograd: Nolit, 1986.
21. Moller, C. & Hehr, I., Frauenarbeit - Frauenarmut, V. Opielka M./Ortner: izd. Umbau des Sozialstaats, Essen: Klartext, 1987.
22. Murray, M. A., The Witch Cult in Western Europe, Oxford: 1962
23. Pahlow, M., Velika knjiga o zdravilnih rastlinah, Ljubljana: CZ, 1987.
24. Parrinder, G., Witchcraft: European and African, London: 1958.
25. Rossell, R. H., The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology, New York: Crown Publishers, 1959.
26. Russell, J. B., Mit o davolu, Beograd: Zenit, 1982.
27. Russell, J. B., A History of Witchcraft, London: Thames and Hudson, 1985.
28. Swenson, R., Kuga, Historija i sida, Beograd: Pregled, 1989, 246.
29. Zilboorg, G., A History of Medical Psychology, New York, 1941.

16) Montague Summers je angleški zgodovinar in teolog, katerega ustvarjalno obdobje zajema čas tridesetih in štiridesetih let 20. stoletja.